

UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARINING BOSHLANG'ICH SINFLARIDA SHAXMATNI O'QITISHNING O'ZIGA XOS JIHLTLARI

Axunjonov Alisher Toshtemirovich,

T.N. Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti mustaqil izlanuvchisi

Аннотация: Мақоллада umumiy o'rta ta'lim muassasalarining boshlang'ich sinflarida shaxmatni o'qitishning o'ziga xos jihatlari haqida fikr yuritilgan. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim muassasalarida boshlang'ich sinflarda shaxmatni o'qitishning o'ziga xos jihatlari yoritilgan. Shaxmatning o'quv dasturiga integratsiyalashuvi kognitiv rivojlanish, xotirani yaxshilash, matematik ko'nikmalarni oshirish va diqqatni jamlashni o'z ichiga olgan muhim ta'lim afzalliklarini taqdim etadi. Shaxmat bo'yicha ta'limni samarali kiritish uchun darslar bosqichma-bosqich tuzilishi va mavjud ta'lim standartlariga mos kelishi kerak, shu bilan birga fanlararo ta'limni rag'batlantirish kerak.

Kalit so'zlar: Shaxmat, didaktik vosita, ta'lim sifati, o'quv-mavzuiy reja, o'quv mashg'ulot, psixologik jarayon, xotira, sezgirlik, idrok, tasavvur, tanqidiy fikrlash

SPECIFIC ASPECTS OF TEACHING CHESS IN PRIMARY CLASSES OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Akhunjonov Alisher Toshtemirovich,

independent researcher of the Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences of Uzbekistan named after T.N. Kori Niyoz

Abstract: The article discusses the specific aspects of teaching chess in primary classes of general secondary educational institutions. This article describes the specific aspects of teaching chess in elementary schools in general secondary educational institutions. Integrating chess into the curriculum offers significant educational benefits, including cognitive development, improved memory, increased math skills, and increased focus. In order to effectively integrate chess education, lessons should be structured step-by-step and aligned with existing educational standards, while interdisciplinary learning should be encouraged.

Key words: Chess, didactic tool, quality of education, curriculum, training, psychological process, memory, sensitivity, perception, imagination, critical thinking

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ШАХМАТАМ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Ахунджонов Алишер Тоштемирович,

независимый научный сотрудник Научно-исследовательского института педагогических наук Узбекистана имени Т.Н. Кори Ниёзи.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности преподавания шахмат в начальных классах общеобразовательных учреждений. В данной статье рассмотрены особенности преподавания шахмат в начальных школах средних общеобразовательных учреждений. Интеграция шахмат в учебную программу дает значительные образовательные преимущества, включая когнитивное развитие, улучшение памяти, улучшение математических навыков и повышенную концентрацию внимания. Чтобы эффективно интегрировать шахматное образование, уроки должны быть структурированы шаг за шагом и приведены в соответствие с существующими образовательными стандартами, при этом следует поощрять междисциплинарное обучение.

Ключевые слова: Шахматы, дидактическое средство, качество образования, учебная программа, обучение, психологический процесс, память, чувствительность, восприятие, воображение, критическое мышление.

Bugungi kunda jamiyat va iqtisodiyotning tadrijiy ravishda rivojlanib borayotganligi ta'lim sohasidagi ishlarni yangi sifat bosqichiga olib chiqishni kun tartibiga qo'yimoqda. Buning uchun umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinfdan boshlab ta'lim sifatini takomillashtirishga qaratilgan tashkiliy

pedagogik ishlarni amalga oshirish zarur.

O'rganishlarimiz tasdiqlamoqdaki, dunyo tajribasida shaxmatni ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir etuvchi didaktik vositalardan biri sifatida maktablarning o'quv dasurlariga kiritilmoqda.

Bir qator yetakchi olim va mutaxassislarining shaxmatga bag'ishlangan tadqiqotlarida shaxmat o'quvchi shaxsining muayyan xususiyatlarini maqsadli rivojlantirishi o'z tasdig'ini topgan. Shu o'rinda tadqiqotchilarning quyidagi fikrlarini keltiamiz.

A.X.Maxmudov "Shaxmat-bu birinchi navbatda o'yin ekanligini, ushbu o'yin o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini faol shakllantira olishini" ta'kidlagan[1].

V.V.Knyazova "Shaxmat insonda tasavvurni va tahlil qilishni rivojlantirishini, fikrlash va diqqatni maxsus shakllarini hamda muhimlikni ajratishni, muammoni yechim variantini tanlashni, mustaqil ijod qilishni, faol bo'lishni, vaqtni sezishni, o'zini harakati uchun javobgarlikni his qilishni, qat'iyat bilan tura bilishni, matematik va boshqa maxsus qobiliyatni, estetik didni tarbiyalaydigan maxsus shakllarni o'zida mujassam etgan didaktik vosita ekanligini" e'tirof etgan[2].

Mary Rose Basson o'zining ilmiy manbasida «Shaxmat – bu uzoq an'anaga ega, sof mahoratga asoslangan yuqori ko'rgazmali, raqobatbardosh va murakkab o'yin. Bu odatda muhim kognitiv va intellektual jihatga ega bo'lgan o'yin sifatida qaraladi va shuning uchun ko'plab mamlakatlardagi ta'lim muassasalarida shaxmatni o'quv jarayoniga kiritish targ'ib qilinishini" bayon etgan[3].

V.Ye.Anisheva o'zining dissertatsiyasida quyidagi fikrlarni keltirgan: "Shaxmat mashg'ulotlarida shaxmatni o'rganishni boshlagan o'quvchilarni shaxsiy va yosh xususiyatlarini hisobga olish kerak. Chunki 6-7 yoshdan boshlab o'quvchilarda xotira, diqqat, fikrlash kabi psixologik jarayonlarni rivojlantirish juda muhim hisoblanadi. Murabbiy esa bu sifatlarni rivojlanishiga maqsadli ta'sir ko'rsatish, o'quvchiga o'zini shaxmatchi sifatida to'laqonli anglashiga yordam berish imkoniyatiga ega bo'lishi zarur. Tadqiqot shaxmatni o'qitishni individuallashtirish bolada rivojlanishi mumkin bo'lgan xotira, fikrlash va diqqat kabi psixologik jarayonlarni aniqlash imkonini beradi"[4].

A.A.Kalinichev, V.A.Kudryavtsevlar natijani muvaffaqiyatli ta'minlash va shaxmat o'ynash mahoratini rivojlantirish uchun dars mashg'ulotlarini 3-sinfdan boshlashni tavsiya etadi[5].

Yuqorida bildirilgan fikrlarga ko'ra, ilmiy tadqiqot olib brogan olim va mutaxassislar umumiy o'rta ta'lim maktablarida shaxmatni o'qitishni boslag'ich sinflardan boshlash maqsadga muvofiq ekanligini tasdiqlamoqda.

Mamlakatimida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 14-yanvardagi PQ-4954-son qaroriga asosan 2021-2022 o'quv yilidan boshlab tanlab olingan umumiy o'rta ta'lim muassasalarida 2-,3-,4-sinflardan boshlab o'quvchilarga shaxmatni o'qitish yo'lga qo'yildi.

Shu bois, biz tajriba tariqasida tanlab olingan umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida olib borgan ilmiy tadqiqotlarimiz shaxmat o'qitilayotgan o'quvchilarning xotira, sezgirlik, tasavvur, diqqat, idrok, tanqidiy fikrlash qobiliyatlari shaxmatga o'qitilmayotgan o'quvchilarga nisbatan yuqori bo'lganligini tasdiqladi.

Tadqiqot natijalarimizdan kelib chiqib 2-,3-,4-sinflarda shaxmatni o'qitishda dars mashg'ulotlarining maqsadi va mazmuni quyidagi umumiy va maxsus (shaxmat) didaktik tamoyillar asosida olib borilishini tavsiya etamiz(1-jadval).

1-jadval

**Shaxmatni o'qitish o'quv mag'ulotlarining mazmuni
(2-, 3-,4 sinf)**

№	Sinflar	O'quv mashg'ulotlar mazmuni	Kutilayotgan natijalar
1	2-sinf	Shaxmatning rivojlanish tarixi, shaxmat o'yini haqida umumiy ma'lumotlar, shaxmat donalari va ularning qiymati, shaxmat donalarining shaxmat taxtasida harakatlanishi bilan tanishtirish, shaxmat qoidalari va o'yin davomida o'zini tutish qoidalari o'rganish. Shaxmat o'yini bo'yicha amaliy darslar. Shaxmat doskasida turli hil vaziyatlar yechimini topish bo'yicha amaliy mashqlarni bajarish.	Shaxmat o'yining asosiy qoidalarini bilish. Shaxmat o'ynashni bilish. Shox bera olish. Shoxni mot qilishni sodda taktik usullarini bilish
2	3-sinf	Shaxmat qoidalari haqidagi bilimlarni chuqurlashtirish, debyut, mittelshpil va endshpil qoidalari bilan tanishish. Shaxmat o'yini bo'yicha amaliy darslar. Shaxmat etyudlari va topshiriqlarini yechish. Debyut, mittelshpil va endshpil bo'yicha yaratilgan vaziyatlarni tahlil qilish.	Shaxmat o'yinida strategiyani va taktikalarni qo'llash
3	4-sinf	Shaxmat o'yini qoidalari bo'yicha ko'nikma va malakalarni takomillashtirish. Shaxmat o'yini bo'yicha amaliy darslar. O'quvchida shaxmat tafakkurini shakllantirish algorimlarini standart vaziyatlardan boshlab shaxmat bilimlarini amaliyotda ijodiy qo'llashgacha bo'lgan bosqichlar bilan ishlash. Shaxmat topshiriqlari bilan mashqlar bajarishda umumiy qabul qilingan streotip(shablon)larni rad etuvchi vaziyatlarni nazarda tutish.	Shaxmat o'yini davomida umumiy qabul qilingan streotip(shablon)lardan farqli o'laroq kutilmagan vaziyatlarni yaratish va natijaga erishishni bilish.

Ushbu jadval asosida 2-sinf misolida biz tomonimizdan tavsiya etilayotgan shaxmatni o'qitish o'quv mavzuiy rejasini keltiramiz(2-jadval).

2-jadval

2-sinflar uchun o'quv-mavzuiy reja

Dars mazmuni	Dars turi	Foydalanishga mo'ljallangan 3D video
1-dars. Shaxmat taxtasi bilan tanishish	Nazariya+amaliyot	<i>Video №1</i>
2-dars. Shaxmat donalari va ularning boshlang'ich joylashuvi	Nazariya+amaliyot	<i>Video №2</i>
3-dars. Piyoda	Nazariya+amaliyot	<i>Video №3</i>
4-dars. Piyoda bilan o'yin amaliyoti	Amaliyot	
5-dars. Rux	Nazariya+amaliyot	<i>Video №4</i>
6-dars. Rux bilan o'yin amaliyoti	Amaliyot	
7-dars. Fil	Nazariya+amaliyot	<i>Video №5</i>
8-dars. Fil bilan o'yin amaliyoti	Amaliyot	
9-dars. Ot	Nazariya+amaliyot	<i>Video №6</i>
10-dars. Ot bilan o'yin amaliyoti	Amaliyot	
11-dars. Farzin	Nazariya+amaliyot	<i>Video №7</i>
12-dars. Farzin bilan o'yin amaliyoti	Amaliyot	
13-dars. Shoh	Nazariya+amaliyot	<i>Video №7</i>
14-dars. Shoh bilan o'yin amaliyoti	Amaliyot	
15-dars. Piyodani kesib olish	Nazariya+amaliyot	<i>Video №8</i>
16-dars. Rokirovka	Nazariya+amaliyot	<i>Video №9</i>
17-dars. Shohga hujum	Nazariya+amaliyot	<i>Video №10</i>
18-dars. Shohni mot qilish usullari	amaliyot	

Ishlab chiqilib tavsiya etilayotgan o'quv-mavzuiy rejada quyidagi jihatlar o'z aksini topgan:

- o'qitishning soddadan murakkabga yo'naltirilganligi;
- shaxmat donalari yurishini va raqib donalarini olish usullarini o'zlashtirishga qaratilganligi;
- barcha donalar bilan o'ynashni bilish va shaxmat partiyasini mantiqiy yakunlashni o'rganishga qaratilganligi;
- nazariy materialning soddadan tushunarli shaklda aks ettirilishi;
- mavzularning mantiqiy ketma-ketligi ta'minlanganligi;
- shaxmat darsi faqat o'yin nazariyasi va tarixi sifatida talqin qilinmaganligi;
- shaxmatni didaktik imkoniyatlari yordamida o'quvchilarning ijtimoiy zarur bo'lgan shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga qaratilganligi.

Har bir darsning mavzusi, turi va ular uchun tayyorlangan 3D texnologiyalari asosida yaratilgan interfaol videomateriallar bilan bog'liqligi o'quv-mavzuiy rejada keltirib o'tilgan.

Videodarslar murakkab vaziyatlarni ochishda, o'qituvchilarga darsni ko'rgazmali ko'rsatishda va tushuntirilishi qiyin bo'lgan o'quv material mazmunini soddalashtirishda samarali yordam beradi.

Har bir o'quv mashg'ulot mavzusi mazmun va tuzilishi jihatidan q'yidagi qismlarga bo'linadi: darsning maqsadi, dars o'tish metodikasi, dars uchun zarur jihozlar, darsning nazariy va metodik asoslari, didaktik o'yinlar, darsning yakuni va mustaqil ish uchun topshiriqlar.

Adabiyotlar

A.X.Maxmudov "Shaxmat o'yinining didaktik imkoniyatlari" Uzluksiz ta'lim ilmiy uslubiy jurnal, №2, 33-35 s, 2020 y.

V.V.Knyazeva "Структура и его содержание учебного предмета шахматы в системе общеобразовательной школы России. дис. док., 410 стр, Москва-2012 г.

Mary Rose Basson "The effects of chess instruction on the intellectual development of grade learners" university of Sout Afrika. 2015

V.Ye.Anisheva "Методические особенности индивидуализированного начального обучения шахматам детей младшего школьного возраста". Дисс.13.00.01., Москва-2002, 165 стр.

A.A.Kalinichev, V.A.Kudryavtsev "Формирование логического мышления у младших школьников с ЗПР на основе адаптивной шахматной программы "Белый кон"". г.УФА Научной журнал "Инновационные научные исследования" №3-2(17) 2022, стр. ISSN 2713-0010.